

Asya Studies

Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar
DOI: 10.31455/asya.397676 / Number: 4, p. 1-14, Summer 2018

DİVÂN ŞİİRİNDE KEŞMİR KASHMIR IN THE DIVAN POETRY

Öz

Divan edebiyatı, içeriği bakımından oldukça geniş bir malzeme yelpazesine sahiptir. Sözkonusu malzemelerden biri de ülke ve şehirlerdir. Ortak İslam kültürünün ürünü olan divan edebiyatında doğal olarak Doğu dünyasına ait ülke ve şehirler ön plandadır. Divan Şiirinde geçen Doğuya ait mekanlardan biri de Keşmir'dir.

Ortaçağın ünlü mekanlarından Keşmir, çeşitli yönleriyle divan Şiirinde yer almaktadır. Şairler Şiirlerinde birtakım ilgiler ve söz sanatları vesilesiyle Keşmir'i Şiirlerinde kullanmışlar, Keşmir'le ilgili çeşitli tamlamalar oluŐturmuŐlardır.

Amacımız; Keşmir'in divan Şiirinde hangi amaçlarla kullanıldığını anlamak ve Şairin zihnindeki Keşmir imgesini ortaya koymaktır. Araştırmamız Osmanlı sahası divan edebiyatının tüm dönemlerine yayılmakta olup, incelememizi yalnızca nazım alanında ve tespit edebildiğimiz 49 beyit üzerinden yapacağız.

Anahtar Kelimeler: Keşmir, Şal, Keşmîrî, KıŐver-i Keşmîr, Keşmir Mehtâbı

Abstract

Divan poetry has extensive contents for poetic imagination. Two contents of them are countries and cities. In the divan poetry, which is belong to the common Islamic culture, East's countries and cities are more common than other countries and cities. One of cities which is related to divan poetry is Kashmir.

Middle Ages' famous city Kashmir is used in the divan poetry because of it's features by divan poets. Poets formed different noun phrases and imaginations in lyric poems by Kashmir.

In this article, we want to reveal Divan poets' Kashmir image and we want to understand Kashmir's meaning in the divan poetry. We will research only Ottoman Empire area's poets. In the end of our research, we found 49 couplets; so, we will investigate these couplets.

Key Words: Kashmir, shawl, from Kashmir, Kashmir country, Kashmir's moonlight

AraŐtırma Makalesi /
Research Article

Makale GeliŐ Tarihi /
Article Arrival Date
22.02.2018

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
05.06.2018

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.06.2018

**Asya'dan
Avrupa'ya
Uluslararası
Sosyal Bilimler
Dergisi**

ArŐ.Gör. Murat ASLAN
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü
Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı
murataslan@yyy.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-4667-2174>

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Aslan, M. (2018). Divan Şiirinde Keşmir. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, Number:4, Summer, p. 1-14.

GİRİŞ

Keşmir'in tarihi milattan önce 2. yüzyılda Hint kralı Aşoka'ya dek gider. İslamiyet Hindistan'a 8. yüzyılda girmiştir; ancak Keşmir'de İslamiyetin yayılması çok sonra meydana gelmiştir. Muhammed bin Kasım es-Sekafî, Cüneyd el-Mürri, Amr et-Tağlibî ve Gazneli Mahmud gibi komutanlar Keşmir'i almak istemişlerse de başarılı olamamışlardır. Müslümanlar Keşmir'e ilk öldürücü darbeyi 1320'de Moğol-Çağatay kumandanı Zulcu ile vurmuşlar ve Keşmir'de sekiz ay kalarak burayı yağmalamışlardır. Ardından, 1540 yılında Babür Şah'ın yeğeni Haydar Mirza Duğlat Keşmir'e girmiştir. Haydar Mirza Duğlat'ın 1551'de öldürülmesinden sonra Keşmir'in hakimiyeti Şîi Gazi Han Çak hanedanına geçse de 1586'da Babürlü Sultanı Ekber Şah Keşmir'i alarak eyalet haline getirmiştir. Babürlülerin Keşmir'e hakimiyetine 1752'de Ahmed Şah Dürrânî tarafından son verilmiştir. Böylece bu bölge Afganlılara geçmiştir. Bölgenin 1819'da Sihlerin eline geçmesiyle burada Müslüman hakimiyeti son bulmuştur (Athar vd. t.y. : 325). Görüldüğü gibi; Osmanlı sahası divan şiirinin teşekkül ettiği dönemden itibaren Keşmir'de İslam izleri bulunmaktadır.

Genel itibarıyla Müslüman bir şehir olarak divan şiirine giren Keşmir'in, beyitlere hangi açılardan konu olduğunu tespit edip divan şairinin zihnindeki Keşmir imgesini ortaya koymak, incelememizin asıl amacıdır. Araştırmamızı Osmanlı sahası divan şairlerinin beyitleriyle sınırlı tuttuk. Divanlarda yalnızca "Keşmir" kelimesini tarayıp bu kelimenin geçtiği beyitleri tespit ettik. Beyit harici bir birimle yazılan nazım şekillerini çalışmamıza dahil etmedik; yalnızca gazel, kaside, tarih gibi nazım şekillerini inceledik.

Araştırmamız için gerekli malzemeyi Kültür Bakanlığı'nın internet sitesindeki divanlar ile yayınlanmamış yüksek lisans ve doktora tezlerinin indeksli olanlarından topladık. Kültür Bakanlığı'nın internet sitesindeki pdf divanlar kelime taraması yapmak için elverişli yayınlanmamış yüksek lisans ve doktora tezlerinin pdf dosyaları tarama yapmak için elverişli değildi; bu sebeple bu divanların indekslerindeki bilgiyle yetindik. Aradığımız "Keşmir" kelimesinin bazı divanlarda mevcut olup da indekse yazılmaması ihtimal dahilindedir. Ayrıca, araştırmamız esnasında bazı beyitler gözümüzden kaçmış olabilir. Bu nedenle, vereceğimiz bilgilerde %5 oranında hata payı göz önünde bulundurulmalıdır.

İçerisinde "Keşmir" kelimesi geçen beyitleri tespit edebilmek amacıyla 150 divan inceledik¹. Taramamız sonucunda 22 divanda malzeme bulduk. Toplam 49 beyitte "Keşmir" kelimesinin geçtiğini tespit ettik. Araştırmamız için malzeme olarak kullandığımız divanlar ve bu divanlardaki "Keşmir" kelimesi geçen beyitlerin dağılımları şöyledir: Arpaemînzâde Sâmi Divanı (1), Dâniş Divanı (1), Edirneli Nazmî Divanı (2), Esrar Dede Divanı (1), Fâzıl Divanı (1), Haşmet Divanı (1), Hoca Neş'et Divanı (1), Kânî Divanı (1), Kişverî Divanı (1), Lakîzâde Divanı (4), Lebîb Divanı (1), Muvakkitzâde Divanı (3), Münîrî Divanı (1), Nedîm Divanı (6), Nigârî Divanı (2), Revânî Divanı (1), Said Giray Divanı (3), Sünbülzâde Vehbî Divanı (2), Sabih Divanı (2), Şeyhî Divanı (1), Zihni-i Çermikî Divanı (1), Şeyh Gâlip Divanı (12). Görüldüğü gibi, şiirlerinde "Keşmir" kelimesini en çok kullanan şair, Şeyh Gâlip'tir. Onu

¹ Bu divanlar şunlardır: Aczî Divanı, Agah Divanı, Ahî Divanı, Ahmedî Divanı, Ahmed Şakir Paşa Divanı, Alaşehirli Kadî Muhammed Divanı, Ali Feyzi Divanı, Ali Senayi Divanı, Arpaeminizâde Sâmi Divanı, Âşık Çelebi Divanı, Avnî Divanı, Azbi Baba Divanı, Bağdatlı Esad Divanı, Bâkî Divanı, Bâli Çelebi Divanı, Baykara Divanı, Behiştî Divanı, Belîğ Divanı, Beyânî Divanı, Birrî Divanı, Bursalı Rahmî Divanı, Bursalı Tâlib Divanı, Caferî Baba Divanı, Cazîm Divanı, Celîlî Divanı, Dâniş Divanı, Dede Ömer Rûşenî Divanı, Emrî Divanı, Enderunlu Hasan Yâver Divanı, Enis Recep Dede Divanı, Esrar Dede Divanı, Eşref Paşa Divanı, Fakih Divanı, Fasih Ahmed Dede Divanı, Fâzıl Divanı, Fedâî Divanı, Fenâyî Cennet Mehmed Divanı, Feridûn Divanı, Fevzî Divanı, Filibeli Vecdî Divanı, Ganizâde Nâdirî Divanı, Garibî Divanı, Gelibolulu Âli Divanı, Gevherî Divanı, Şahidî Divanı, Hafid Divanı, Hakanî Mehmed Divanı, Halet Bey Divanı, Halîmî Divanı, Hamdî Divanı, Hâşim Baba Divanı, Haşmet Divanı, Hatem Divanı, Hayrî Divanı, Hecrî Divanı, Hoca Neş'et Divanı, Hüdâyî-i Kadîm Divanı, İbrahim Beg Divanı, İbrahim Hurrem Divanı, İlmî Divanı, İshakzâde Zuhûrî Divanı, Kâmî Divanı, Kânî Divanı, Karakoyunlu Cihanşah Hakikî Divanı, Katipzâde Sâkîp Divanı, Kesbî Divançesi, Kiratoğlu Emin Divanı, Kişverî Divanı, Koca Râgıp Paşa Divanı, Lazikizâde Divanı, Lâmekânî Şeyh Hüseyin Divanı, Lebîb Divanı, Livâyî Divanı, Mânî Divanı, Mantikî Divançesi, Medhî Divançesi, Mehmed Sıdkî Divanı, Meşhûrî Divanı, Mostarlı Ziyâî Divanı, Muhyiddin Bursevî Divanı, Muvakkitzâde Pertev Divanı, Münîrî Divanı, Nâcî Ahmed Dede Divanı, Nâilî-i Kadîm Divanı, Nâmî Divanı, Nâşid Divanı, Nâtikî Divanı, Nazif Divanı, Nâzım (İstanbul) Divanı, Nazmî Divanı, Necmî Divanı, Nedîm Divanı, Nehcî Divanı, Nev'izâde Atâyî Divanı, Nevres-i Kadîm Divanı, Nigârî Divanı, Nûzhet Divanı, Peşteli Hisâlî Divanı, Râmiz Mehmed Divanı, Rasih Divanı, Râşid Divanı, Ravzî Divanı, Râzî Abdüllatif Divanı, Revânî Divanı, Rezmî Divanı, Rızâyî Mehmed Ali Divanı, Rüşdî Divanı, Sabih Divanı, Sâbîr Mehmed Divanı, Sabûhî Ahmed Dede Divanı, Said Giray Divanı, Sâkîb Dede Divanı, Sâlik Divanı, Sehâbî Divanı, Selânikli Es'ad Divanı, Selkî Divanı, Seyyid Vehbî Divanı, Sırrî Râhile Hanım Divanı, Sunullah Gaybî Divanı, Surûrî-i Acem Divanı, Süheylî Divanı, Sükkerî Divanı, Sünbülzâde Vehbî Divanı, Şehrî Divanı, Şemsi Paşa Divanı, Şerif Nehcî Divanı, Şeyh Gâlip Divanı, Şeyhî Divanı, Şeyh Mehmed Nazmî Divanı, Şeyhülislam Muhyî Divanı, Şeyhülislam Yahyâ Divanı, Şinâsî Divanı, Şuhûdî Divanı, Tâib Mehmed Çelebi Divanı, Taybî Mehmed Divanı, Tıflî Ahmed Divanı, Tırsî Divanı, Ubeydî Divanı, Üsküdarlı Sırrî Divanı, Vâsık Divanı, Vişnezâde İzzetî Divanı, Vuslatî Divanı, Vusulî Divanı, Yakînî Divanı, Yenişehirli Avnî Divanı, Yetîm Divanı, Zâ'ifi Divanı, Zihni-i Çermikî Divanı, Zîver Divanı.

Nedîm ve Lakîzâde takip etmektedir. Keşmir, şiirlerde divan edebiyatının 16. yüzyıl ve önceki dönemlerine göre 17. yüzyıl ve sonraki dönemlerinde daha çok kullanılmıştır.

Tespit ettiğimiz beyitlerin çoğunda “Keşmir” kelimesi çeşitli tamlamalar içerisinde kullanılmıştır: bûy-i gül-i Keşmîr, şeh-i Keşmîr, kişver-i Keşmîr, mâh-ı Keşmîr, Şâl-ı Keşmîrî, nev-bahâr-ı Keşmir, Ehl-i Keşmîr, Siyeh çeşmân-ı Keşmîrî, gülşen-i Keşmîr, meh-tâb-ı Keşmîr, Hüsrev-i Keşmîrî, hâsıl-ı Keşmîr, Keşmîr-i ruhsâr, bûtân-ı Keşmîr, şeh-i Keşmîr-i hüsn, revnak-i kâlâ-yı Keşmir, şûh-ı Keşmiri, dil-ber-i Keşmîrî, mihrâb-ı Keşmîr, vişnâb-ı Keşmîr, sincâb-ı Keşmîr, âteş-geh-i pürtâb-ı Keşmîr, sâl-ı nev-i kemyâb-ı Keşmîr, seylâb-ı Keşmîr. Biz, beyitleri incelemek üzere gruplandırırken öncelikle bu tamlamalara, ikinci olarak ise beytin genel anlamına baktık. Sonuçta şu alt başlıklar ortaya çıktı: 1) Keşmir Kumaşı ve Şalı, 2) Keşmir Ülkesi, 3) Keşmir Şahı, 4) Keşmirliler, 5) Keşmir Gülü ve Gül Bahçesi, 6) Keşmir Ayı ve Mehtabı, 7) Keşmir Baharı, 8) Keşmir-Yüz İlişkisi, 9) Keşmir-Ben İlişkisi, 10) Keşmir Putları, 11) Keşmir Ceylanı ve Sincabı, 12) Keşmir Mihrabı, 13) Keşmir’in Vişne Şurubu, 14) Keşmir Seli.

1. Keşmir Kumaşı ve Şalı

Keşmir, kumaşıyla ünlü olan bir bölgedir. Divan şiirinde Keşmir’le ilgili olarak en çok anılan unsur Keşmir kumaşı ve şalıdır. Şairler, sevgilinin giysilerinden bahsederken (kemer, peçe, şal) Keşmir kumaşını andıkları gibi, sevgilinin güzelliğini belirtmek için de kumaşa benzetilen güzellik ile Keşmir kumaşını karşılaştırırlar. Keşmir kumaşındaki gül desenleri, şaire, sevgilinin kolundaki kırmızı renkli yarayı gül deseni olarak hayal ettirir. Bazen Keşmir kumaşı gereksiz, dünyevî bir lüks olarak anlaşılır. Bu durumlarda Keşmir kumaşı dervişlerin giysileriyle mukayese edilip bir çatışma aracı olarak kullanılır. Dâniş’in aşağıdaki beyti, Osmanlı döneminde Keşmir kumaşının ne kadar ünlü olduğunu göstermektedir:

*Şehir olan yine Keşmîrî kâledir ne kadar
Letâfet olsa da Bengâlenin kumâşında (Dâniş: G 524/6)*

(Bengal’in kumaşında her ne kadar güzellik olsa da meşhur olan yine Keşmir kumaşındır.) Bengâle, bugünkü Bangladeş’tir. 18. yüzyılın İstanbullu şairlerinden biri olan Dâniş’in, şiirinde Bengâle kumaşlarını anması, şüphesiz ki bu kumaşın beğenildiğini, bir şekilde ünlü olduğunu gösterir². Şairin, Osmanlı sınırları içindeki herhangi bir yer ile Keşmir kumaşını değil, Bengâle kumaşıyla Keşmir kumaşını karşılaştırması iddiamızı kanıtlamaktadır. Dolayısıyla beyit, iki ünlü kumaş arasında hangisinin daha ünlü olduğuyla alakalıdır. Daha ünlü olan ise şüphesiz ki Keşmir kumaşındır.

Keşmir şalı türlü amaçlarla kullanılmıştır: Kemer olarak bele bağlanmış, yıldızlanıp başa sarılmış, peçe ve süs olarak işlev görmüştür. Şeyh Gâlip, Zihnî-i Çermikî, Fâzıl ve Lakizâde’nin aşağıdaki beyitleri, Keşmir şalının Osmanlı döneminde nasıl kullanıldığını göstermektedir:

*Miyânın eylemiş bir gülistân nâz
Sarıp sâl-ı nev-i kemyâb-ı Keşmîr (Şeyh Gâlip: G 48/6)*

(Keşmir’in nadir bulunan bir tür şalını sarıp belini bir naz güllü bahçesi yapmıştır.) Sevgili, beline nadir bulunan kırmızı renkli bir Keşmir şalı bağlamış; böylece belini bir gül bahçesi gibi yapmıştır. Şalın rengi ile gül arasında renk ilgisi kurulurken bel gül bahçesine teşbîh edilmiştir.

*Serde gördüm şâl-ı Keşmîr-i mutallâsın bugün
Ben dahi sardım belâlı başıma mendil-i ‘aşk (Zihnî-i Çermikî: G 120/2)*

(Bugün (sevgilinin) başında yıldızlanmış Keşmir şalını gördüm; ben de belalı başıma aşk mendilini sardım.) Mendil, aşk ilişkilerinde genellikle haberleşme amacıyla kullanılmış bir eşyadır³.

² Bangladeş kumaşları bugün de ünlüdür. Bir gezi internet sitesi olan Gezimanya’da şu ifadeler bulunmaktadır: “Bangladeş’ten dönerken yanınızda ülkenin kendine has dokuma ve işleme teknikleriyle yapılmış pek çok hediye getirebilirsiniz. El tezgahları nda dokunan kumaşlar, renkleri ve desenleriyle oldukça ilgi çekicidir. Ayrıca ülkede ipek kumaşı ve baskılı Hint elbiseleri de popülerdir.” (<https://gezimanya.com/asya-3>, Erişim Tarihi: 10/08/2017).

³ Bu konuda Prof. Dr. Ekrem Buğra EKİNCİ’nin *Aşkın Gizli Dili: Mendil* başlıklı bir yazısı bulunmaktadır. (<http://www.ekrembuğraekinci.com/makale.asp?id=679>, Erişim Tarihi: 10/08/2017)

Aşkın mendile benzetilmesi, mendilin bu işlevsel özelliğine dayanıyor olabilir. Beyitte, sevgilisini başına Keşmir şalı bağlamış halde gören aşık hastalanıp yataklara düşmüş, başına mendil sarmıştır.

*Bezme geldikçe rakîbin bed-nigâhından sakın
Vechine eyle nikâb Keşmîr şâlîm var sana (Fâzîl: G 11/5)*

(*Sohbet meclisine geldikçe rakibin kötü bakışından sakın; yüzüne peçe yap(man için) sana Keşmir şalı var.*) Aşık, sevgilisini meclisteki rakiplerden kıskanmaktadır. Ona Keşmir şalı verip bunu peçe olarak kullanmasını istemektedir.

*Ol siyeh-çerde muhannâ zülfün 'arz etmiş degil
Şâl-i gül-günun eder zîb-i gelû Keşmîrden (Lazîkizâde: G 531/5)*

(*O esmer (sevgili) eğri saçını sunmuş değildir; Keşmir'den (gelen) gül renkli şalı boğazına süs yapar.*) Aşık, ilk bakışta sevgilinin büklümlü saç sandığı şeyin aslında Keşmir şalı olduğunu fark etmektedir. Sevgili, süs olsun diye boynuna Keşmir şalı sarmıştır.

Keşmir şallarının genel olarak kırmızı renkli olması dikkat çekmektedir. Aşağıdaki beyitte ise Keşmir şalının gül desenlerinden bahsedilmektedir:

*O şûhuñ sâ'id-i nerminde köhne dâğ-ı rengîni
Gül-i tasvîrde beñzer şâl-i Keşmîr içre göstermiş (Lebîb: G 66/4)*

(*O şuhun yumuşak kolundaki eskimiş parlak renkli yarası Keşmir şalında görülen gül tasvirine benzer.*) Şair, sevgilinin kolundaki yara ile Keşmir şalındaki gül deseni arasında renk ilgisi kurarak yarayı gül desenine teşbih etmektedir. Beyitte *sâ'id-i nerm – şâl-i Keşmîr* ile *dâğ-ı rengîn – gül-i tasvîr* arasında leff ü neşr-i gayri mürettep bulunmaktadır.

Haşmet'in aşağıdaki beytine baktığımızda Keşmir kumaşının dünyaca ünlü olmasına rağmen öyle her yerde kolayca bulunamayacağını anlıyoruz:

*Fîkr-i sevdâ-yı hakikat bî-dile bîgânedir
Şâl-ı Keşmîrî bulunmaz bender-i Lâhûr'da (Haşmet: G 208/3)*

(*Hakikat sevdasının fikri gönülsüze yabancıdır; Lahur iskelesinde Keşmir şalı bulunmaz.*) Yani, nasıl ki Keşmir şalı Lahor iskelesinde bulunmazsa gönülsüz kişide de hakikat sevdası yoktur.

Derviş; sufi, mutasavvıf anlamında kullanılan bir tasavvufi kavramdır. Süleyman Uludağ, "derviş" kelimesi için şunları söylemektedir: '*Fakir, yoksul, dilenci. Baştan beri dervişler çeşitli maksatlarla dilenmişlerdir. Hatta derviş kelimesi, dilenmek anlamına gelen derviz kelimesinden bozmadır*' (Uludağ 2016: 103). Ferit Devellioğlu ise *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'inde derviş kelimesi için şu açıklamayı yapmaktadır: '*1) Allah için alçakgönüllülüğü ve fıkârâlığı kabûl eden veyâ bir tarîkate bağlı bulunan kimse 2) Fakir ve ihtiyaçlı kimse*' (Devellioğlu 2016: 200). Derviş; dünya malına önem vermeyen, bu dünyanın nimetlerine yalnızca zaruri ihtiyaçları kadar bağlanan, yüzünü Allah'a dönmüş ve dünyadan yüz çevirmiş kimsedir. Kalabalıkların önem verdiği pek çok şey derviş için anlamsızdır. Keşmir kumaşı da kalabalıklar için önemli ve değerli gözüke de derviş ona değer vermez. Şairler, derviş giysilerinin niteliğini belirtmek için, bu ucuz ve kaba giysileri Keşmir kumaşıyla karşılaştırarak zıtlık oluştururlar. Ancak, bu zıtlıkta derviş kıyafetleri yerilmez; tam tersi, farklı bir değer algısı ön plana çıkarılır:

*Târ u pûdı terk-i târ u pûd-ı hestîdir onun
Şâl-i dervîşî dokunmaz sevdiğim Keşmîrde (Nedîm: G 139/7)*

(*Onun çözü ve atkısı çözü ve atkının varlığını terk etmektir; sevdiğim, Keşmir'de derviş şalı dokunmaz.*) Derviş, lüksü terk eden, yalnızca zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kadar dünya malına değer

veren kimsedir. O, Keşmir şalına değer vermez; çünkü Keşmir şalı zaruri ihtiyaçtan dolayı değil estetik ihtiyaçtan dolayı değerlidir. Bir derviş için ise estetik ihtiyaç yoktur. O, tüm bunları terk etmiştir:

*Gilimden ihtirâz itmez giyinmez şâl-ı Keşmîri
Giyer tâc-i nemed tutmuş reh-i Âl-i 'abâ 'âşık* (Nigârî: K 815/9)

(*Âşık; kilimden çekinmez, Keşmir şalı giymez, keçe tac giyer, ehl-i beytin yolunu tutmuştur.*) Yukarıdaki beyitle anlamca paralel olan bu beyitte de ehl-i beytin yolunu tutan aşık bir anlamda derviştir ve dünya malına kıymet vermez. Keşmir şalını kullanmaz; bunun yerine ucuz ve kaba olan keçe tac giyip kilim kullanır.

Sabîh, sevgilinin güzelliğini belirtmek için, bu güzelliği Keşmir kumaşı ile karşılaştırmak ister. Bunun için öncelikle güzellik ile kumaş arasındaki nitelik farkını ortadan kaldırmak amacıyla güzelliği kumaşa benzetir. Böylece, mücadele için aynı kulvara giren sevgili ile Keşmir şalının arasındaki yarışmadan sevgili galip çıkar:

*Kumâş-ı hüsni 'arz itse ol şûh-ı siyeh-çerde
Gelür hâl-i şikesti revnak-i kâlâ-yı Keşmire* (Sabîh: G 293/6)

(*O esmer şuh güzelliğinin kumaşını sunsa Keşmir kumaşının güzelliğine kırıklık gelir.*) Sevgilinin güzelliği kumaşa benzetilmiştir. Böylece, şair tarafından güzelliğin Keşmir kumaşı ile mukayese edilebilmesine zemin hazırlanmıştır. Sevgili o kadar güzeldir ki, güzelliği kumaş olsaydı, bu kumaşın güzelliği Keşmir kumaşının güzelliğine gölge düşürürdü.⁴ Aşağıdaki beyitte geçen *Keşmiriyye*, Örfî'nin bir kasidesidir ve aynı zamanda Keşmir kumaşından yapılan bir tür elbisedir:

*Bunu seyr etmeden girdi cihandan neyleyim
Örfî ki Keşmiriyyesin bâri edeydi âteşe ilkâ* (Nedîm: Tarih 8/15)

(*Bunu seyretmeden dünyadan gitti, ne yapayım; Örfî ki, en azından Keşmiriyye'sini ateşe atsaydı.*) Nedîm, "Târîh Der-Sitâyiş-i Pâdişâh-ı Cihân Sultân Ahmed Hân ve Vâsîf-ı Sadr-ı a'zam İbrâhîm Pâşâ vü Âsaf-ı Kapûdân Mustafâ Pâşâ Bağçe-i Fenâr-ı Üskûdâr" adlı şiirinde Sultan Ahmed'i övdükten sonra Veziriazam İbrahim Paşa'nın İstanbul'daki imar faaliyetlerinden bahsetmiş ve İstanbul'u bir cennet köşesi haline getirdiğini söylemiştir; bu iddiasına da Sadabad Kasrı'nı delil olarak göstermiştir. "*Kaside-i Keşmiriyye, Örfî'nin Ekber Şâh'a Keşmir seferi münasebetiyle yazdığı kasidedir*" (aktaran: Birici 2016, 4). Örfî'nin, Veziriazam İbrahim Paşa'nın çabaları sonucunda bir cennet haline gelen İstanbul'u görmeden bu dünyadan göçtüğünü söyleyen Nedîm, "bari Keşmiriyye'sini de ateşe atsaydı" diyerek, güzellik konusunda İstanbul'un Keşmir'i çok gerilerde bıraktığını vurgulamıştır.

2. Keşmir Ülkesi

Kişver-i Keşmîr tamlaması beyitlerde sevgilinin yaşadığı yeri belirtmek, teşbîh sanatı yapmak ya da şairce övünmek (fâhriye) gibi amaçlarla kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, basit bir mukayese ile sevgilinin ne kadar güzel olduğunu anlatmaktadır. Sevgili o kadar güzeldir ki Keşmir ülkesinde onun benzeri bile yoktur:

Şol melâhat kim o gendüm gün güzelde var anuñ

⁴ Keşmir kumaşı ve şalı ile ilgili diğer beyitler şöyledir:

*Olurdu feth-i vuslat 'ukdesi zerrîn kemerinden
Mukaddemce saralum çözmege Keşmîri şâl üzre* (Said Giray: G 148/9)

*Dikildi tavk-ı kumrî Gülşenî şeyhi hevâsıyla
Ham-ı gisû gibi Keşmîr şalı bir ridâdır hep* (Lazikizâde: G 26/5)

Olmaya hergiz nazîri kişver-i Keşmîrde (Edirneli Nazmî: G 5702/4)

(*Şu buğday benizli güzelde bulunan güzelliğin Keşmir ikliminde hiç bir benzeri yoktur.*) Bir diğer beyitte ise, sevgilinin perçemi şebboy çiçeğine teşbîh edilir:

*Ey kâkül-i hod-rüste sen kişver-i Keşmîr'ün
Ezhâr-ı bahârından şeb-bûsına beñzersin* (Muvakkit-zâde Pertev: G CDXX/2)

(*Ey kendi kendine yetişmiş perçem! Sen Keşmir ülkesinin bahar çiçeklerinden şebboya benzersin.*) Saç, kendi kendine uzaması yönüyle bahar çiçeğine benzetilmiştir. Perçemin şekli ise şaire şebboyu hatırlatmıştır. Bu nedenle şair, sevgilinin perçemini şebboy'a benzetmiştir. Serin iklimli yerlerde yetişen şebboyun beyitteki özelliği, Keşmir'e ait olmasıdır. Aşağıdaki beyitte Muvakkit-zâde Pertev, sevgiliyi bir çiçekmiş gibi anlatmaktadır:

*Bakuñ ol sebz-i teh-gül-gûnda [ki] hatt-ı siyeh-tâba
Gider Keşmîr'e şevk-i yâd-i ruhsâr ile meh-tâba* (Muvakkit-zâde Pertev: G DI/1)

(*O dibi yeşil, gül renkli (sevgilideki) parlak siyah (olan) ayva tüyelerine bakın! Yanak ile mehtabı(nın) anılması arzusuyla Keşmir'e gider.*) Kırmızı yanaklı sevgili yeşil bir elbise giyince adeta yeşil saplı kırmızı renkli bir çiçeğe benzemiştir. Sevgili, övgü toplamak için Keşmir'e gitmektedir. Şeyh Gâlip, Keşmir ülkesini fahriye amacıyla kullanır:

*Gark ider tâ kişver-i Keşmîri sebz-âb-ı hayâl
Fikr-i Gâlib kim sevâd-ı Hinde Kâbil'den geçer* (Şeyh Gâlip: G 61/7)

(*Gâlip'in fikirleri Hint karasına Kabil'den geçerek Keşmir memleketini seraba boğar.*) Şairin hayalleri Kabil'den geçip Hint ülkesine varır, Keşmir'e ulaşır. Oradakiler Şeyh Gâlip'in hayalleriyle o kadar içli dışlı olurlar ki adeta boğulurlar. Bu durum, şairin hayalde, yani şiirde ne kadar üstün olduğunu gösterir. Ayrıca bu beyitte, Şeyh Gâlip'in sebk-i Hindî akımında ne kadar başarılı olduğuna da işaret vardır. Şeyh Gâlip'in bir diğer beyti şöyledir:

*Fikr-i sebzân-ı perî-sûretle pürdür sînemiz
Rû-nümâdır kişver-i Keşmîrden âyînemiz* (Şeyh Gâlip: G 111/1)

(*Göğsümüz peri yüzlü taze (güzellerin) hayaliyle doludur; aynamız Keşmir ülkesinden yüz gösterendir.*) İskender Pala'ya göre '*aynanın, karşısındakini gösterme ve yansıtma özelliği, gerçekte aslı olmayan bir şeyin bir hayal misali ortaya çıkmasıdır*' (Pala 2011: 47). Beyte baktığımızda, şairin gönlünün güzellerin hayaliyle dolu olduğunu görürüz. Ayna da hayali yansıttığına göre, beyti bir bütün olarak düşündüğümüzde, aynanın Keşmir'den gösterdiği yüzlerin aslında Keşmirli güzeller olduğunu anlarız. Burada ayna, şairin hayal dünyasından başka bir şey değildir. Nedîm'in *Târîh-i Sâl-i Cedîd* isimli şiirinde Sultan III. Ahmed hakkında aşağıdaki övgü yapılır:

*Bir bendesin itbâ' edemez hâsıl-ı Keşmîr
Bir cündüne tîmâr olamaz milket-i Özbek* (Nedîm: Tarih 6/17)

(*Keşmir'in toplamı bir kölesini tâbî kılamaz; Özbek mülkü [onun] bir askerine tîmar olamaz.*) Sultan III. Ahmed'in, köleleri bile o kadar değerlidir ki, Keşmir'in tamamı bile onun bir kölesi kadar değerli değildir. Bunun gibi, III. Ahmed'in askerleri o kadar değerlidir ki her biri Özbek toprağından daha çok tîmar hak eder. Beyitte *bende – cünd ile Keşmîr – milket-i Özbek* arasında leff ü neşr bulunmaktadır. Keşmir, beyitte bir kıstas unsuru olarak kullanılmıştır.

3. Keşmir Şahı

Divan şiirindeki sevgili tipi eşsiz bir güzeldir. Herkes ona aşıktır, o ise tüm aşıklarına istîğna gösteren üstün bir varlıktır. Güzelliğiyle biricik olması ve aşıklarını kapısına köle yapması bakımından o bir cihan sultanıdır. Bazen de sevgili, güzelliğiyle diğer güzellerin üstünde olduğu için bulunduğu

mekanın sultanı olarak kabul edilir. Mesela, aşağıdaki beyitte Keşmir'in en güzel varlığı olduğu için, sevgili, Keşmir şahı olarak anılmıştır:

*Cevce yok rahmı baña ol yâr gendüm günümün
Böyle mi olur ki hüsn-ile şeh-i Keşmir olan* (Edirneli Nazmî: G 5029/2)

(*O buğday benizli yarin bana arpa kadar acıması yok. Güzelliğiyle Keşmir şahı olan böyle mi olur ki?*) Buğday benizli sevgili aşığına zerre kadar acımamaktadır. Şair, istifhâm ile, güzellik bakımından Keşmir sultanı olan sevgilinin acımasız bir mizaca sahip olduğunu belirtir. Aşağıdaki beyitte ise sevgili, şahlardan da büyüktür:

*Ol büt-i çâbük-süvâr ey dil ki şehler mîridür
Bâc alur Çin ü Hitâdan Hüsrev-i Keşmirîdür* (Münîrî: G 64/1)

(*Ey gönül! O iyi at süren put ki şahların beyidir; Keşmirli Hüsrev'dir, Çin ve Hitâ'dan vergi alır.*) Nidâ ile kendi gönlüne hitap eden şair, sevgiliyi anlatırken tam anlamıyla güçlü bir hükümdar portresi çizmektedir. Put kadar güzel olan sevgili, iyi at süren, Çin ve Hitâ'dan vergi alan bir hükümdardır; Keşmirli Hüsrev'dir. Revânî'nin beytinde sevgili, güzellik ülkesi Keşmir'in şahı olarak gösterilmiş, böylece güzellerin sultanı olmuştur:

*Sen şeh-i Keşmir-i hüsn olmasan ey hurşîd-rû
Çetr-i hüsn-e kaşların kurmazdı müşgîn sâyebân* (Revânî: K 24/14)

(*Ey güneş yüzlü! Sen güzellik Keşmir'inin şahı olmasan kaşların güzellik çadırına misk kokulu gölgelik kurmazdı.*) Sevgilinin yüzü ışıklı, parlak, nurlu olarak hayal edilir. Bu, sevgilinin güzelliğini gösteren bir işarettir. Bu yüzden, en parlak ve ışıklı cisim olan güneş, sevgilinin yüzünün benzetilene olur. Güneş yüzlü sevgili, güzellik Keşmir'inin şahı olduğundan dolayı, hükümdarlık alameti olan çadıra da sahiptir. Bu çadır, sevgilinin yüzüdür. Sevgilinin kaşları, sevgili hükümdar olduğundan dolayı, çadıra gölgelik olmuştur. Gölgelik olan kaşlar, renk ve koku ilgisinden dolayı misk kokuludur.

4. Keşmirîliler

Keşmir deyince akla ilk olarak Keşmir kumaşı gelir. Keşmir kumaşının ünlü olması gibi Keşmirîliler de güzellikleriyle ünlüdürler:

*Ehl-i Keşmir olduğun andan tefattun eyle kim
Keşmirîler nûr-ı çeşm-i kûçe-i Lâhûr olur* (Kânî: K 36/48)

(*Keşmir ehinden olduğunu şundan anla ki Keşmirîliler Lahur çarşısının gözünün nuru olur.*) Hem kumaş hem de sevgili Keşmirîlidir. Lahur çarşısında en çok rağbet gören mal kumaşa, aşıklar arasında en çok rağbet gören sevgili de Keşmirli olmalıdır. Çünkü, şaire göre, Keşmirîlilerin ayırıcı vasfı en çok rağbet gören olmalarıdır. Divan edebiyatının İran kaynaklı aşk mesnevilerinde sevdiği güzel sebebiyle yollara düşüp diyar diyar gezen aşık tipi yaygındır. Kışverî'nin beytinde aşığı vatandan ayırıp yollara düşüren Kıpçaklı ve Keşmirli güzellerdir:

*Vatandın ey dirîgâ kim meni âvâre kıldılar
Siyeh çeşmân-ı Keşmirî gül-endâmân-ı Kıpçakî* (Kışverî: G 394/4)

(*Eyyahlar olsun! Kıpçaklı gül endamlılar, Keşmirli siyah gözülüler beni vatandan (uzak), perişan ettiler.*) Aşağıdaki beyitte Keşmirli sevgilinin, şairin gazeliyle anılacağı belirtilir:

*Gazel-yâb yâd olundukça Sabîh ol şûh-ı Keşmirî
Sevâd-ı hâmen olsun tütîyâ çeşm-i gazâl-âne* (Sabîh: G 307/7)

(*[Ey] Sabîh! O Keşmirli şuh [senin] gazelinle anıldıkça kaleminin mürekkebi ceylanın gözü gibi sürme olsun.*) Şair, sevgiliye bir gazel yazmıştır; böylece sevgili, gazel okundukça anılacaktır. Şiirin

malzemesi mürekkep ve kağıttır. Beyitte sevâd, tûtîyâ ve çeşm-i gazâl arasında renk ilgisi vardır: hepsi siyahtır (tenâsüp). Renk yönüyle mürekkep sürmeye benzetilir. Şeyhî, Keşmirli güzeli görünce Yaratıcı'nın sanatına hayran kalır. Sevgilinin saçlarının misk kokmasının sebebi misk ile saç arasında renk ilgisi olmasındandır. Keşmirli sevgilinin saçları Tatar miskidir; soy olarak ise Mogollara dayanmaktadır:

*Sâni 'ün sun 'ın görün ol dil-ber-i Keşmîrînün
Saçını müşg-i Tatar özin Mogolçîn eyledi (Şeyhî: G CXCIX/3)*

(Yaratıcının sanatını görün! O Keşmirli sevgilinin saçını Tatar miski, kendisini Moğol eyledi.) Lakizâde'nin beytinde ise övülen sevgili ile Keşmirli güzellerin karşılaştırması mevcuttur:

*Mûy-ı şeb-gûnun ede Leylâ süveydâ-yı hased
Var mıdır böyle siyeh-çerde güzel Keşmîrde (Lazikizâde: G 578/4)*

(Gece renkli saçın, haset süveydasını Leyla eder; Keşmir'de böyle esmer güzel var mıdır?) Saç siyahtır, yani gece renklidir; süveydanın anlamı ise kalpteki siyah noktadır ve günahın merkezidir. Leylâ'nın kelime anlamı *gece renklidir*. Dolayısıyla beyitte *mûy-ı şeb-gûn, süveydâ-yı hased*, Leylâ ve *siyeh-çerde* kelimeleri arasında renk ilgisi bakımından tenâsüp bulunur. Sevgilinin siyah saçı, kalbe Leylâ'nın kıskançlığını düşürür. Bu açıdan Keşmir'de onun gibisi yoktur (ya da, şair "Keşmir'de böyle güzeller de var mıydı?" diye sormaktadır, yani bahsedilen sevgili Keşmirlidir). Aşağıdaki beyitte bahsedilen Keşmirli güzel, içki meclisindeki kişiler için Bengal sahilini bir içki kadehi yapmıştır:

*Ol dilber-i Keşmîrin içip 'aşkına sebz-âb
Şevk eyleye gark-âb
Bezmi ide çün sâhil-i Bengâle piyâle
Her cins-i kemâle (Şeyh Gâlip: G 282/6)*

([Sevgili] içki meclisinde Bengal sahilini kemal ehli kişilere kadeh yaptığundan dolayı [aşık] O Keşmirli dilberin aşkına boğulurcasına içki içip keyiflensin.)

5. Keşmir Gülü ve Gül Bahçesi

Beyitlerden anladığımız kadarıyla Keşmir gül bahçeleri ile ünlü bir yerdir. Emine Yeniterzi de Keşmir'in güzelleri ve gülleriyle ünlü olduğunu belirtir (Yeniterzi t.y. : 319). Aşağıdaki beyitte Arpaemînzâde Sâmî, şair Râşid'i övmek için Keşmir gülünün kokusunu mukayese unsuru olarak kullanır:

*Nazm-i Râşid tuhfe-i pâkîze-i İzmirdür
Hübterdür Sâmîyâ bûy-i gül-i Keşmîrden (Arpaemînzâde Sâmî: G 92/11)*

(Ey Sâmî! Râşid'in nazmı İzmir'in saf armağanıdır; Keşmir gülünün kokusundan daha güzeldir.) Beyitte Râşid'in nazmıyla Keşmir gülünün kokusu karşılaştırılmış; Râşid'in nazmı daha güzel bulunmuştur.

Aşağıdaki beyitte ise şair, sevgilisinin hayaliyle bir çimenlikte gezse dahi, hissettiği mutluluktan dolayı olsa gerek, sanki Keşmir'in gül bahçelerinde yürüyor olacağını ifade etmektedir. Bir Osmanlı şairinin, şiirinde Keşmir'in gül bahçelerini anması, sözkonusu bahçelerin o dönemde ne kadar meşhur olduğunu göstermeye yeterlidir:

*Ol siyeh-çerde hayâlîyle edersem gül-geşt
Görünür sahn-ı çemen gülşen-i Keşmîr bana (Lazikizâde: G 18/3)*

(O esmerin hayaliyle gül gezintisi yaparsam çimenlik bana Keşmir'in gül bahçesi (gibi) görünür.) Aşağıdaki beyitte şair, Keşmir'in gül bahçelerini, zıtlık ilgisinden yararlanarak Çırağan Sarayı'nın süslemelerini övmek için kullanmıştır:

Hezârân gülşen ü kâşâne var kim nakş-ı renginin
Değişmez ehl-i dikkat kişver-i Keşmîr ü Kâşâna (Şeyh Gâlip: Tarih 34/3)

(Renkli süslemelerinde binlerce gül bahçesi ve köşk vardır ki dikkatli olanlar [onlar] Keşmir ülkesine değişmez.) Şeyh Gâlip, *Hazret-i Beyhân Sultân Aleyyetüş-şânın Binâ Eylediği Sâlihîsârây-ı Çerâgânın Tarihidir* başlıklı şiirinde, bahsettiği sarayı överken saray süslemelerinin ne kadar güzel olduğunu anlatmak için renkli gül bahçeleri ve köşk süslemeleri ile Keşmir ülkesini karşılaştırır; süslemeleri daha değerli bulur.

6. Keşmir Ayı ve Mehtabı

Divan şiiri geleneğinde sevgilinin yüzü aya benzetilir. Aşağıdaki beyitte Muvakkit-zâde Pertev Keşmirli bir ay yüzlü güzelden bahsetmektedir:

Bu gece Keşmîrî bir meh-rû alıp zevrakçeye
Sâyesinde Pertevâ meh-tâb-ı Keşmîr eyledük (Muvakkit-zâde Pertev: G CCXCIV/5)

(Ey Pertev! Bu gece kayıkçığa ay yüzlü bir Keşmirli [güzel] alıp [onun] gölgesinde Keşmir mehtabı [gezisi] yaptık.) Osmanlı döneminde İstanbul Boğazı'nda kayıkla yapılan mehtap gezileri meşhurdur. Şair, böyle bir mehtap gezisinde kayığa ay yüzlü bir güzel alıp eğlendiğinden bahsetmektedir. Keşmîrî – Keşmîr ile meh-tâb – meh-rû arasında leff ü neş-i gayr-i mürettep bulunur. Nedîm'in beytinde sevgilinin beyaz boynu ile Keşmir mehtabı parlaklık bakımından karşılaştırılır:

Dili hem-çün ketan fersûde etdi bir siyeh-çerde
Ki ta'n eyler beyâz-ı gerdeni meh-tâb-ı Keşmîre (Nedîm: G 137/2)

(Bir esmer, gönlü keten bezi gibi eskitti; bu yüzden boynunun beyazı Keşmir mehtabını ayıplar.) Ay ışığı keten bezini çürütmüş. Sevgilinin yüzü divan şiirinde ay ışığına benzetilir. Ay ışığı ile sevgilinin vücudu arasında parlaklık bakımından benzerlik ilgisi kurulur. Esmer sevgili, aşığın gönlünü, ay ışığının keten bezini eskitmesi gibi eskitmiştir. Bunun sebebi, sevgilinin aşığına çektiği acılar, eziyetler olmalıdır. Sevgilinin boynu o kadar parlak ve beyazdır ki Keşmirin ay ışığı bile sevgilinin yanında sönük kalır.

Hat-ı nev sebze-i mehtâb-ı Keşmîr
Serâpâ neş'e-i sebz-âb-ı Keşmîr (Şeyh Gâlip: G 48/1)

(Taze ayva tüyü, Keşmir mehtabının yeşili; baştan başa Keşmir esrarının neşesidir.) Sebz-âb kelimesi sözlükte yosun olarak geçmektedir (Tulum 2011: 13). Ancak divan şiirinde kelimenin bu anlamıyla ilgili bir kullanıma rastlamadık. Recep Demir, *Divan Şiirinde Renkler* adlı çalışmasında bu beyit hakkında şu açıklamada bulunur: ‘Şeyh Gâlip’in şiirinde özel bir yer tutan Keşmir, (...) mehtabından başka neş'e-i sebz-âb-ı Keşmir tamlamasıyla geçmektedir. Esrarın neşe verici özelliği ve sebz olması dolayısıyla burada esrarın da kastedilmiş olması muhtemeldir.’ (Demir 2016: 133). Biz, Recep Demir’in yorumunu kabul ederek sebz-âb kelimesini esrar diye çevirdik. Beyte baktığımızda, yeşil renkli olan esrarı içen aşık, her şeyi yeşil olarak görmektedir. Onun için ay ışığı da, sevgilinin ayva tüyleri de yeşildir. Bu durum, aşığa keyif vermektedir. Divan şiiri geleneğinde sevgilinin ayva tüyleri yeşil olarak kabul edilir. *Hat-ı nev, sebze-i mehtâb* ve *sebz-âb* kelimeleri arasında renk ilgisi bakımından tenâsüp bulunur. Esrar Dede'nin beytinde Keşmir ayı Şems-i Tebrizî'nin ilminden dolayı tutulmaktadır:

Feyz-i Şemsî mâh-ı Keşmîr ahz idiüp
Şâm-ı zülfi Hâveristân itdi hat (Esrar Dede: G 123/9)

(Şemsî'nin ilmi Keşmir ayının tutulmasına sebep olup; yazı, saçının gecesini aydınlatır.) Beyitte ay tutulması mazmunu vardır. Saçlar, siyah renginden dolayı divan şairlerince geceye benzetilir. *Hâveristân* kelimesi Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*'inde ‘doğu tarafı’ diye geçmektedir (Devellioğlu 2016: 397). Ancak bu kelimenin beyitteki anlamı *aydınlatmak* olmalıdır. Saçları beyazlatan hat ise ilmin vasıtası olan kitaplar, yani yazı olmalıdır. Beyitte bir tezat söz

konusudur: Şems'in ilmi ay tutulmasına sebep olurken (karanlık) ilmin vasıtası yazı simsiyah saçları beyazlatır (aydınlık). *Şâm, zülf ve hat* arasında renk ilgisinden dolayı tenâsüp vardır. Ayrıca *Şems – hâveristan* ile *mâh – şâm* arasında leff ü neşr bulunur.

7. Keşmir Baharı

Keşmir baharının beyitte anılması, Keşmir gülünün ünü sebebiyledir. Koca Müftî-zâde mahdumu İbrahim Efendi'ye yazılan mahlasnâmede bulunan aşağıdaki beyitte, bahsedilen mekanın gülleri ile Keşmir gülleri arasında ilişki kurulmuştur:

*Her bir gülü nev-bahâr-ı Keşmir
Her bülbülü ergânûn-ı santır* (Hoca Neş'et: K 8/28)

(*Her bir gülü Keşmir ilkbaharı; her bülbülü santur enstürmanıdır.*) Şair, beyitte bahsettiği mekanın güllerini Keşmir baharına, bülbüllerini ise santura teşbîh etmiştir. Beyitte bulunan leff ü neşr, gül – bülbül ile Keşmir – santur arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Santur, Ortaçağda, İran ve çevresinde çok yaygın imiş ve bütün dünyaya buradan yayılmış. Keşmir'in İran'a yakınlığı göz önüne alınca şairin dikkat çektiği ilişkinin sebebi anlaşılır. Şair, Keşmir'li bir santur ustasına da dikkat çekmek istiyor olabilir. Beyitten anladığımız temel şey; gülleri sebebiyle Keşmir baharının ünlü olması ve Keşmir ile santur arasında bir ilişki bulunduğuur.

8. Keşmir-Yüz İlişkisi

Sevgilinin yüzü ve yüzdeki güzellik unsurları, divan şiirinde en çok bahsedilen konulardandır. Estetik bir malzeme olarak sözkonusu güzellik unsurları pek çok söz sanatına kaynaklık eder. Şairler, divan şiirindeki pek çok şeyi yüz ve yüzdeki güzellik unsurlarının benzetileni olarak kullanmışlar, sözkonusu güzellik unsurları arasında türlü ilgiler kurmuşlardır. Bazen göz büyücü olmuş ve Hârût'a sihir öğretmiş, yüz ise gizli olarak Bâbil şehri olarak düşünülmüştür (Aslan 2015: 490). '*Yüz bazen güneştir, gündür, sabahtır, nûr ve ışıktır... (...) Sevgilinin yüzü, ayva tüyleriyle birlikte üzerinde lekeler olan ay'ı andırır. (...) Sevgilinin yüzü bazen bir mum veya çerağdır. Yine teşbih yönü aydınlıktır. Bu durumda âşık pervâne olur ve sevgilinin yüzünün şemine yanar. Bazen de sevgilinin yüzü ayna, âb (su), yd ve Rûm olur. Yüzün su ve ayna oluşu parlaklık ve berraklık nedeniyledir. Yd (bayram) oluşu ise âşığın, sevgilisinin yüzünü görünce bayram yapması ve secdeye kapanmak istemesidir. (...) Yüz bazen Mushaf, âyet, Ka'be, kible ve mâbet olarak da karşımıza çıkar*' (Pala 2011: 117). Yüzün benzetilenleri arasında Keşmir de bulunmaktadır:

*Meh-i nev resmidir destârın ey şûh-ı siyeh-çerde
N'ola Keşmîr-i ruhsârında meh-tâb olsa tâbende* (Nedîm: G 134/4)

(*Ey neşeli esmer! Sarığın yeni ay şeklindedir. Yüz Keşmir'inde ay ışığı parlarsa şaşılır mı?*) Esmer yüzlü erkek sevgilinin sarığı dolunaya benzetilmiştir; yüz ise dolunayın ışığının yansıdığı yeryüzüdür. Dolunayın aydınlattığı yüz güzeldir, bu güzellik sebebiyle de yüz Keşmir'e benzetilmiştir.

Aşağıdaki beyitte Keşmir bir ateş tapınağına benzetilmiştir:

*Acebdir rûz-ı Hızr hatt-ı cemâlin
Eder âteş geh-i pürtâb-ı Keşmîr* (Şeyh Gâlip: G 48/5)

(*Yüzündeki ayva tüylerinin Hidrellez'i ilginçtir; Keşmir'i hararetle bir ateş tapınağı yapar.*) Rûz-ı Hızr, Hidrellez günüdür. Efsâneye göre âb-ı hayatı içerek ölümsüzlüğe kavuşan Hızır ile İlyas ölümsüzlüğe kavuşur ve biri denizde diğeri karada olmak üzere insanlara yardım ederler. Bu ikisi, mayıs ayının altıncı gününde buluşurlar. Söz konusu buluşma gününe Hızır ve İlyas'tan bozma bir kelime olan Hidrellez denir (Pala 2011: 204-205). '*Sevgilinin birçok özellikleri Hızır'ı andırır. Kelimenin 'yeşillik, boz, gökçül, mora yakın' anlamlarına gelmesi dolayısıyla çeşitli unsur ve düşüncelerin konusunu oluşturur ve sembol olur. Sevgilinin ayva tüyleri klişeleşmiş olarak Hızır'a benzer*' (Pala 2011: 205). Beyite göre sevgilinin ayva tüyleri, Hidrellez gününde, yani mayısın altısında veya bahar gününde, Keşmir'i bir ateş tapınağı haline getirir. Hidrellez gününde halkın mesire yerlerini ziyaret ettiği

hatırlanırsa, beyite göre sevgilinin Hıdrellez’de Keşmir’in mesirelerine gezintiye çıktığı düşünülebilir. Onun güzellik unsuru ve gençliğin belirtisi olan ayva tüylerini gören aşıklar aşk acısıyla göklere ateşli âhlar salmış olmalıdır. Bu sebeple Keşmir ateşler içinde kalıp bir Mecusi tapınağına dönmüştür.

9. Keşmir-Ben İlişkisi

Bir önceki alt başlıkta sevgilinin yüzü ve yüzdeki güzellik unsurları hakkında pek çok benzetme, hayal ve söz sanatı oluşturulduğunu söylemiştik. Yüzün benzetilenlerinden birinin de Keşmir olduğunu ifade etmiştik. Sevgilinin yüzündeki güzellik unsurlarından olan ben ile Keşmir arasında türlü ilgiler kurulmuştur. Ben, renk ilgisinden dolayı Hintlilere benzetilir. Keşmir’in de Hindistan ile Pakistan arasında olduğu düşünülürse ben ile Keşmir arasında niçin bir anlam ilişkisi kurulduğu daha iyi anlaşılır. Aşağıdaki beyitte Said Giray, Rum bir sevgilinin yüzünde bulunan ben’in Lâhur ile Keşmir’den daha değerli olduğunu belirtmektedir:

*Bir hâlini Lâhûr ile Keşmîre deġişmem
Gül-çehre-i Rûm olsa baña Tunca kenârı* (Said Giray: G 162/8)

(*Bana Tunca kenarı olsa, gül yüzlü Rum’un bir benini Lahur ile Keşmir’e deġişmem.*) Aşağıdaki beyitte ise şair, sevgilinin anber kokulu benini satın almak için bedel olarak Şiraz’ı verse buna şaşılmayacağını, o benin Hindistan, Keşmir ya da Hoten’de bulunamayacak kadar nadir ve değerli olduğunu dile getirmektedir:

*Nola Şîrâz’ı versem ben o hâl-i ‘anber-efşâna
Bulunmaz Hind ü Keşmîr ü Hoten’de böyle bir dâne* (Sünbül-zâde Vehbî: K 7/104)

(*Ben o anber saçan bene Şiraz’ı versem şaşılır mı? Böyle bir tane Hindistan’da, Keşmir’de ve Hoten’de bulunmaz.*) Aşağıdaki beyitte ise şair, sevgilinin beninin bedeli olarak İran’ı göstermektedir:

*Bahş eyledim İrân’ı ben hâl-i ruh-ı cânâneye
Şîrâz u Keşmîr ü Hoten olsun fedâ bir dâneye* (Sünbül-zâde Vehbî: Musammat 229/1)

(*Sevgilinin yanağının benine İran’ı bağışladım; bir taneye Şiraz, Keşmir ve Hoten feda olsun!*)

10. Keşmir Putları

Put, ‘*tapınılan nesne*’dir (Uludağ 2012: 288). Divan şiirinde sevgili, güzelliği dolayısıyla putlara benzetilmiştir. Dahası, bazı beyitlerde yalnızca sevgili değil, tüm güzeller put olarak kabul edilmiştir. Nedîm’in aşağıdaki beytinde Keşmir putları, aslında Keşmir güzelleridir (kapalı istiâre). Güzellik şimşegi ile kastedilen ise sevgiliden başkası değildir:

*Görse ol barika-i hüsnü bütân-ı Keşmîr
Tâb-ı hayretle erirlerdi büt-i mûm gibi* (Nedîm: G 151/4)

(*Keşmir putları o güzellik şimşegini görse hayretin hararetiyle mumdan putlar gibi erirlerdi.*) Keşmirli güzeller sevgiliyi güzelliğinden dolayı o kadar kıskanmışlardır ki, mumdan yapılan putlar gibi erimişlerdir. Beyitte put ile güzeller, dolayısıyla sevgili, arasında bir paralellik söz konusudur. Sevgili, güzelliğiyle diğer putlardan daha üstün bir puttur. Böylece o, güzellik ile kâfirlik vasıflarını aynı anda taşıyan bir varlık olmaktadır.

11. Keşmir Ceylanı ve Sincabı

Keşmir bölgesinde yaşayan hayvanlar tenâsüp, teşbih ve leff ü neşr gibi söz sanatları aracılığıyla türlü hayaller çerçevesinde şairane beyitler oluşturmak için şiirlerde kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte Said Giray, sevgilinin beni ile Çin, Hitâ ve Keşmîr ceylanlarını güzellik bakımından karşılaştırmaktadır:

*Seyr idelden bender-i sûretde hâl-i Hindüyı
Âhuvân-ı Çîn ü Keşmîr ü Hitâyı neylerüz* (Said Giray: G 70/4)

(*Hindu beni limanda seyrettikten [sonra] Hitâ, Keşmir ve Çin'in ceylanlarını neyleriz?*) Aşık, gözlerinin güzelliğiyle ünlü ceylanları, limanda sevgilinin siyah benini gördükten sonra eskisi kadar güzel bulmamaktadır; başka bir deyişle sevgilinin beni ceylanlardan daha güzeldir. Beyitteki yer isimleri, ceylanların yaşadıkları mekanlar oldukları için anılmıştır. Bu yerlerden biri de Keşmir'dir. Benin Hindu olması, Hintliler ile benin renk ilgisinden dolayısıdır; çünkü her ikisi de siyahtır. Çin, Keşmir ve Hitâ sözcükleri tenâsüp oluşturmaktadır. Aşağıdaki beyitte Keşmir sincabı güçsüzlüğüyle beyitte anılmaktadır:

*Esîr-i çîn-i zülfü nâfe-i Çîn
Zebûn-ı pençesi sincâb-ı Keşmîr* (Şeyh Gâlip: G 48/4)

(*Saçındaki büklümün esiri Çin miskidir; [sevgilinin] güçsüz pençesi Keşmir sincabıdır.* Sevgilinin saçını misk kokuludur. Bu yüzden şair, sevgilinin saçlarını çengele, misk kokusunu ise saç çengelene takılmış mahkuma benzeterek şairane bir hayal kurmuştur. Misk, Çin'de yaşayan bir tür ceylandan elde edildiği için *Çin miski* diye anılmıştır. Sevgilinin saçları çin miskini mahkum edecek kadar güçlüyken elleri saç büklümlerine tezat oluşturacak kadar güçsüzdür. Bu narın eller ise güçsüzlüğünden dolayı Keşmir sincabına benzetilmiştir. Beyitte *zülf – pençe* ile *nâfe-i Çîn – sincâb-ı Keşmîr* arasında leff ü neşr vardır.

12. Keşmir Mihrabı

Ferit Devellioğlu, *Sûmnât* kelimesi için *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'inde şu açıklamayı yapmaktadır: '*Hindistan'da Gücerat diyârında bulunan meşhur bir puthânenin adı*' (Devellioğlu 2016: 1125). İskender Pala ise *Sumnât* tapınağı hakkında şunları söyler: '*Hindistan'ın Gücerâd bölgesinde eski bir Hint tapınağı. Hindliler burada mâbudları Sivâ'ya adanmış putlar önünde güneş ve ayın tutulduğu günlerde âyin yaparlarmış. Guyâ burada edilen dualar kabul olunurmuş. Tapınağın içinde 500 berber görevli olup her gelenin saç ve sakalını kazırlar; keza 500 câriye de saz çalıp oynarlarmış*' (Pala 2011: 409). *Sumnât*ın kilise ve puthane anlamı da vardır (Devellioğlu 2016: 1125). Divan şiiri geleneğinde güzelliğiyle putlara benzetilen sevgilinin bakışı (*nigâh*), aşıklar arasında kavgalara sebep olur. Bu nedenle şair, sevgilinin bakışını '*Sûmenât-ı bahr-ı aşub*'a benzetir:

*Nigâhı Sûmenât-ı bahr-ı âşûb
Gözü mestânesi mihrâb-ı Keşmîr* (Şeyh Gâlip: G 48/2)

(*Bakışı kargaşalık denizinin Sûmenât'ı [puthanesi]; sarhoşça gözü Keşmir mihrabıdır.*) Put gibi güzel olan sevgilinin bakışı, yüzlerce aşık arasında kargaşalığa sebep olduğundan dolayı kargaşalık denizinin *Sûmenât*'ıdır; sevgilinin gözü ise *Sûmenât* adlı tapınağın mihrabı olmalıdır. *Mihrâb*, bilinen anlamıyla '*câmilerde, mescitlerde yönelinen taraftaki duvarda bulunan ve imamlık edene ayırmış olan oyuk, girintili yer*'dir (Devellioğlu 2016: 751). Ancak *mihrâb* kelimesinin sunak anlamı da vardır (Devellioğlu 2016: 751). Beyitte gözün Keşmir mihrabı olması, bakışın *Sûmenât* tapınağı olmasıyla ilişkilidir. Zira, *nigâh – göz* ile *Sûmenât – mihrâb* kelimeleri arasında leff ü neşr-i mürettep vardır. Sarhoş bakış, aşığın ölümüne sebep olduğundan dolayı tapınak sunağıdır.

13. Keşmir'in Vişne Şurubu

Keşmir'in vişne şurubu, sevgilinin dudağıyla renk ilgisinden dolayı Şeyh Gâlip'in beytinde yer almıştır (Gülhan 2008: 369):

*Ruhu gülnâr-ı reng-i mâye gülzâr
Leb-i hat-âveri vişnâb-ı Keşmîr* (Şeyh Gâlip: G 48/3)

(*Yanağı gül bahçesinin asıl rengi nar çiçeği; ayva tüyü getiren dudağı Keşmir'in vişne şurubudur.*) Sevgilinin yanağı güldür, yanağın rengi ise nar çiçeğinin ve gülün rengi olan kırmızıdır. Dudak da vişne şurubu rengindedir; yani o da kırmızıdır. *Gülnâr*, *gülezâr* ve *vişnâb* kelimeleri arasında bitki olmaları dolayısıyla cins ve hepsinin kırmızı olması sebebiyle renk ilgisi bulunmaktadır (tenâsüp). Bir diğer tenâsüp *ruh*, *leb* ve *hat* kelimeleri arasındadır. Keşmir'in vişne şurubu o dönemde ünlü olmalı ki

beyitte anılmış. Ayrıca Keşmir, gül bahçeleri ile de ünlüdür. Beyitte gül bahçeleri ve vişne şurubundan beraber bahsedilmesi tesadüf olmasa gerektir.

14. Keşmir Seli

Sel, Hindistan için eskiden beri büyük bir problemdir ve bu bilinen bir olgudur. Aşağıdaki beyitte Şeyh Gâlip, ne kadar çok ağladığını anlatmak için mübalağa sanatına başvurarak gözyaşlarının Keşmir selini çoşturduğunu söylemektedir:

*Hurûşân oldu Gâlib çeşm-i terden
Bahâr-ı hatda bu seylâb-ı Keşmîr* (Şeyh Gâlip: G 48/7)

([Ey] Galip! Ayva tüylerinin baharında bu Keşmir seli gözyaşından çoşt.) Ayva tüyleri, ergenlik döneminde yüzde çıkan tüylerdir ve gençlik ile bağlantılıdır. Genç insanlarda bir güzellik unsuru olmasından dolayı divan şiiri geleneğinde çokça kullanılmıştır. Şair, “ayva tüylerinin baharında” derken “bu genç yaşında” demek istemektedir. Bu nedenle beytin anlamı şöyledir: Ey Galip! Bu genç yaşında üzüntüden, acıdan, kederden o kadar çok göz yaşı döktün ki gözyaşların Keşmir seli olup çoşt.

Sonuç

Keşmir isminin geçtiği beyitler çoğunlukla sevgili ile alakalıdır. Keşmir’in kumaş ile ünlü olması, divan şairlerine, Keşmirli güzellerin de ünlü olduğunu düşündürmüştür. Sevgilinin ne kadar güzel olduğundan bahseden şairler onu Keşmirli güzellerle karşılaştırarak iddialarını ispatlamak isterler; yani Keşmir bir karşılaştırma unsuru olarak kullanılır.

Sevgili, Keşmir kumaşından üretilen giysiler giyer ve Keşmir gülü kokar. O, güzellikte Keşmir ceylanından, narinlikte ise Keşmir sincabından üstündür. Sevgilinin dudağı Keşmir’in vişne şurubu rengindedir. O, bir put kadar güzeldir. Güzellik ve kâfirlik vasıflarının her ikisine de sahip olan sevgili, aşığını sarhoş bakışlarla öldürüp Keşmir tapınağı sunağında kurban eder. Aşık, sevgili için, Keşmir’i basan seller gibi göz yaşı dökmektedir.

Sevgili bazen Keşmirli, bazen de güzelliğinin üstünlüğünden dolayı Keşmir şahı olarak karşımıza çıkar; bununla beraber diğer Keşmirli de güzeldir. Keşmir, Hindistan tarafında olduğundan dolayı, esmer insanların yaşadığı bir bölgedir; dolayısıyla sevgili esmer olarak karşımıza çıkar, bazen de sevgiliden Keşmir ayı kadar parlak vücutlu olarak bahsedilir. Keşmirlielerin esmer olması sebebiyle şairlerin ben (hâl) ile Keşmir arasında renk ilgisi kurdukları da olmuştur. Sevgilinin güzellik unsurlarıyla Keşmir arasındaki bir diğer ilgi ise sevgilinin yüzü ile Keşmir ayı arasındadır. Divan şiiri geleneğinde yüzü aya benzetilen sevgili, bir beyitte, ay ışığının vurduğu Keşmir ülkesine benzetilerek, orijinal bir söyleyiş yakalanmıştır.

Keşmir ülkesi, şairler için bir fahriye unsuru olarak kullanılabilir. Şairlerin şiirleri o kadar meşhurdur ki bu şiirler Keşmirli seraba (hayale) boğar. Keşmir baharı ise bir beyitte övülen mekanın benzetilene olarak karşımıza çıkar.

KAYNAKÇA

- Arslan ve Aksoyak, Mehmet ve İ. Hakkı (t.y.): *Haşmet Külliyyâtı..* <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10617,girisvemetinpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 22.08.2017)
- Aslan, Murat (2015): “Divan Şiirinde Hârût ile Mârût”. *Turkish Studies*. http://turkishstudies.net/Makaleler/1412571187_22AslanMurat-tde_S-485-516.pdf (Erişim Tarihi: 22.08.2017)
- Athar ve Rızvî, Saiyid ve Abbas (t.y.): “Keşmîr”. *İslâm Ansiklopedisi*. Diyânet Vakfı Yayınları. <http://www.islamansiklopedisi.info/> (Erişim Tarihi: 22.08.2017)
- Avşar, Ziya (t.y.): *Revânî Dîvânı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78396/revani-divani.html> (Erişim Tarihi: 22.08.2017)
- Bektaş, Ekrem (2007): *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı* Malatya. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10630,muvakkitzade-pertevpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 22.08.2017)
- Bilgin, Azmi (2011): *Nigârî Dîvânı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10638,nigar-i-divani-azmi-bilgin-pdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 22.08.2017)

- Biltekin, Halil (2003): *Şeyhî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi
- Birgören, Hamdi (2004): *Dâniş Dîvâm*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi
- Birici, Sevim (2016): "Nedîm Dîvân'ında Ateş ve Ateşle İlgili Kelimelerin Kullanımı", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, Volume:2, Issue: 4, sayfa sayısı: 1-15, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/littera/article/viewFile/5000197713/5000176764> (Erişim Tarihi: 15.05.2018)
- Demir, Hiclâl (2008): *Lâzîkî-zâde Feyzullah Nâfîz Dîvânı (İnceleme-Metin-Özel Adlar Dizini)*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi
- Demir, Recep (2016): *Divan Şiirinde Renkler*. Ankara. Grafiker Yayınları
- Devellioğlu, Ferit (2016): *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara. Aydın Kitabevi
- Duman, Mehmet Âkif (2005): *Fâzıl Dîvânı (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi
- Erdemir, Nale (2005): *Dîvân-ı Zihni-i Çermîkî (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi
- Ersoy, Ersen (t.y.): *II. Bayezid Devri Şairlerinden Münîri Hayatı, Eserleri ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10631,muniripdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 22.08.2017)
- Gülhan, Abdülkerim (2008): *Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar*. Turkish Studies. http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/abdulkerim_gulhan_divan_siiri_meyve_mecaz_tesbih.pdf (Erişim Tarihi: 22.08.2017)
- Kalkışım, Muhsin (1992): *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi
- Karabey, Turgut (1996): *Esrâr Dede Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvân'ının Karşılaştırmalı Metni*. Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi
- Karaköse, Saadet (t.y.): *Sa'îd Giray Dîvânı* (2001). Denizli. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78396/revani-divani.html> (Erişim Tarihi: 22.08.2017)
- Kurtoğlu, Orhan (2004): *Lebib Dîvânı*. Ankara. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10623,lebib-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 22.08.2017)
- Kutlar, Fatma Sabiha (2004). *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî Dîvânı*. Ankara. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10592,arpaeminizade-samipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 22.08.2017)
- Macit, Muhsin (t.y.): *Nedîm Dîvânı..* <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10635,nedim-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 22.08.2017)
- Oğraş, Rıza (1991): *Hoca Neş'et Dîvânı (İnceleme ve Tenkidli Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi
- Özdingiş, Vicdan (1998): *Sabîh Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divânının Tenkidli Metni*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi
- Pala, İskender (2011): *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul. Kapı Yayınları
- Şemseddin Sâmî (1895): *Kâmusu'l Alâm* (5. Cilt). İstanbul
- Talan Demirci, Jale (1994): *Kişverî Dîvânı (İnceleme-Metin-İndeks)*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi
- Tulum, Mertol (2011): *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: TDK Yayınları
- Uludağ, Süleyman (2016): *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul. Kabalcı Yayıncılık
- Üst, Sibel (t.y.): *Edirneli Nazmî Dîvânı (İnceleme Metin)*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78367/edirneli-nazmi-divani.html> (Erişim Tarihi: 22.08.2017)
- Yazar, İlyas (2012): *Kânî Dîvânı*. Ankara. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10620,kani-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 22.08.2017)
- Yenikale, Ahmet (2012): *Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı* Kahramanmaraş. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78396/revani-divani.html> (Erişim Tarihi: 22.08.2017)
- Yeniterzi, Emine (t.y.): 'Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri'. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi15pdf/yeniterzi_emine.pdf (Erişim Tarihi: 22.08.2017)